

TÜRKÇE İLE MOĞOLCA ARASINDA ORTAKLAŞAN UNSURLAR VE MOĞOLCANIN TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARINDAKİ YERİ

ZEYNEP KORKMAZ

1. Altay dil ailesinin birbirine en yakın iki kolu olan Türkçe ile Moğolca arasında, bu dillerin ana yapıları, ses ve şekil bilgileri ile kelime hazineleri arasında üzerinde durulmaya değer yakınlık ve ortaklıklar olduğu bilinmektedir. Bu iki dil arasındaki akrabalık, ister G. J. Ramstedt ve N. Poppe'nin görüşleri ile bir köken akrabalığına, ister¹ W. Kotwitz, G. Clauson ve G. Doerfer'in görüşleri ile karşılıklı temasların doğurduğu kelime alışverişinden kaynaklanan bir kültür akrabalığına² bağlanmış yahut da bu akrabalığa henüz ıspatlanmamış gözüyle bakılmış olsun, sonuç olarak durum pek değişmez. Çünkü, konuyu yalnız karşılıklı münasebetler ve kelime alışverişleri açısından değerlendirdiğimiz takdirde bile, Türkçe ile Moğolca arasında, yüzlerce yıl devam eden karşılıklı münasebetlerin ortaya koyduğu ortaklaşmalar söz konusudur.

¹ Bk. G. J. Ramstedt, *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft I. Lautlehre* Bearbeitet und herausgegeben von Pentti Aalto, *MSFo* 104/1 (1957), s. 15; II. *Formenlehre*, Bearbeitet und herausgegeben von Pentti Aalto, *MSFOu* 104/2 (1952); N. POPPE, *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen*, Teil 1: *Vergleichende Lautlehre*, Wiesbaden 1960, s. 8; *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden 1965, s. 146 ve ö.; "Altaisch und Urtürkisch", *Ungarische Jahrbücher* VI, Berlin 1926, s. 94-121; N. A. Baskakov, *Altaiskaya sem'ya yazıkov i ee izuçenie*, Akademiya Nauk SSSR Institut Yazikoznaniya, Moskva 1981, s. 50 ve ö. Altay dilleri teorisi üzerinde genel bilgi için ayrıca bk. Talât Tekin "Altay Dilleri Teorisi", *Türk Dünyası Elkitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay. Ankara 1976, s. 118-130.

² W. Kotwicz, "Contributions aux études altaïques I ((Notice Préliminaire); II "Les noms de noble"; III "Les noms de couleurs", *RO* 7 (1931), s. 130-234, "Contributions aux études altaïques IV" (Son interclaires); V (n nominal), *RO* 12 (1936), s. 122-142); "Contributions aux études altaïques", A les termes concernant le service des relais postaux; B. Les titres princiers : turc *bäg* mog. *begi* et ma. *beile*, *RO* 16 (1953, s. 327-368); "Les pronoms dans les langues altaïques", *Memoires de la Commission Orientaliste* 24, Krakow 1936; *Issledovaniya po altayskim yazıkam*, Moskwa 1962; G. Clauson, "The Case against the Altaic Theory", *CAJ* 2 (1956), s. 181-187; "The Earliest Turkish Loan Words in Mongolian", *CAJ* 4 (1959), s. 174-187; "Turk, Mongol, Tungus", *AM Nev Series* 8 (1960), s. 105-123, "The Turkish Elements in 14th Century Mongolian", *CAJ* 4, 5 (1960), s. 301-316; *Turkish and Mongolian Studies*, London 1962, s. 185, 210-247; G. Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente in Neupersischen*, Bd. I : *Mongolische Elemente im Neupersischen*, Wiesbaden 1963, s. 5-17 : Die mongolisch-türkischen Sprachbeziehungen.

Türkçe ile Moğolca arasında ortaklaşan unsurları biribirinden farklı iki devirde daha doğrusu iki ayrı tabaka halinde ele almak mümkündür :

Bunlardan birincisi, Türkçenin, Moğolca ile, Eski Türkçe ve Ön Türkçe devirlerinden daha gerilere yani Altay dil birliği devresine kadar uzanan benzerlik ve ortaklığıdır.

İkincisi, Moğolların XIII. yüzyılda, Orta-Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan istilâ hareketinin sonucu olan ortaklıklardır. Moğolların Türk kavimlerinin bulunduğu bölgelerdeki siyasî hakimiyeti ve bunu takip eden Türkleşme devresi, her iki dil arasında karşılıklı etkilere ve alıntılara yol açmıştır.

Altaistik alanında yaygın olan görüşe göre, birinci devir yani Altay dil birliği devri, Türkçenin Moğolcaya pek çok dil malzemesi vermiş olduğu bir devirdir. Bu malzeme ortak kelime ve eklerden oluşmaktadır³.

İkinci devre, Türkçeden Moğolcaya olduğu gibi, Moğolcadan Türkçeye de alıntılar yapılmış olduğu bir devirdir. Bugün, Çuvaşça ve Yakutçada; Altay, Abakan, Şor, Lebet gibi Altay sahası lehçeleri ile, Anadolu Azerî, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen lehçelerinde, hayli Moğolca unsurun yer aldığı tespit ediliyor. Fakat bunlar daha çok kelime alıntılarıdır. Türkçeye Moğolcadan geçmiş olan ekler, alındıkları kelimelerle birlikte geçmiş olan eklerdir, genellikle müstakil ek alıntısı yapılmamıştır.

Ayrıca, Türkçeye başka dillerden, söz gelişi Arapça, Farsça v.b. dillerden girmiş olan kelime ve ekler, Türkçe ile bu diller arasındaki yapı ve işleyiş farkları dolayısıyla genellikle yadırgandığı ve hattâ yer yer Türkçenin önüne gelişme engelleri çıkardığı halde, Moğolcadan geçme kelime ve ekler için böyle bir durum söz konusu değildir. Her iki dil arasındaki yapı ve işleyiş paralelliği bu kelime ve şekilleri Türkçede kolayca benimsetmiştir.

Türkçe ile Moğolca arasındaki dil akrabalığının ispatlanması için yukarıda belirttiğimiz birinci devre üzerinde epey araştırma yapılmış ve Türkçenin Moğolca üzerindeki etkileri ana çizgileri ile ortaya konmuştur. Fakat, Türk-Moğol hakimiyeti devrinin getirdiği karışık tesirler ve özellikle Moğolcadan Türkçeye bu devirde girmiş olan kelime ve ekler üzerindeki çalışmalar pek sınırlı ve yetersiz kalmıştır⁴.

³ Bk. G. J. Ramstedt, Yuk. gös. eserler ve ayrıca, "Zur mongolisch-türkischen Lautgeschichte I-II", *KSZ XV*. s. 124-150; *III KSZ XVI*, s. 66-84; "Zur verbstammbildungslehre der mongolisch-türkischen Sprachen", *JSFou XXVIII* 3, s. 1-86; "Das deverbale Nomen auf -l in den Altaischen Sprachen", *Studia Orientalia XI/6* (1946), s. 1-8; B. J. Vladimircsev, "Tureckie elementi V. mongolskom yazıke", *ZVO XX* (1910), s. 153-184; "Mongolica I", *Zap. Koll. Vost.* I (1925). s. 305-341;

⁴ Bu konudaki bazı araştırmalar için bk. Hasan Eren, "Sibirya Türk Dillerinde Moğol unsurları", *Türk Dili Belleten* seri III/14-15 (Ocak 1950), (Ankara 1951), s. 35-43; N. Poppe, "The Turkic Loan-Words in Middle Mongolian", *CAJ* 1 (1955), s. 36-42; "Die mongolischen Lehnwörter in Komanischen", *Németh Armaganı*, Ankara 1962, s. 331-340; A. Caferoğlu, "Azerbaycan ve Anadolu Ağızlarında Moğolca Unsurlar", *TDAY*. Ankara 1954,

2. Türkçe ile Moğolca arasında karşılaştırma konusu olabilecek ortak unsurları ses bilgisi, şekil bilgisi ve kelime hazinesi ile ilgili unsurlar olmak üzere başlıca üç ana kategoride toplamak mümkündür. Fakat ortak unsurlar daha çok şekil bilgisi ve kelime hazinesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Şekil bilgisine giren ortaklıklar isim çekimi (casus), çokluk, iyelik ve fiil çekimi ekleri gibi bazı işletme ekleri ile bir kısım kelime türetme eklerinde kendini göstermektedir.

G. J. Ramstedt'ten beri Türkçe ile Moğolca arasında dil yapıları bakımından ortaklaşan özellikler üzerine çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Biz burada bunları tekrarlayacak değiliz. Ancak, eldeki tebliğde vurgulamak ve belirtmek istediğimiz husus, Moğolcanın Türk dili araştırmaları açısından taşıdığı özel değerdir. Çünkü, Türkçe ile Moğolca arasındaki mukayeseli çalışmalar, yalnız bu iki dil ve diğer Altay dilleri arasında henüz çözüm bulamamış olan ortak noktalara ışık tutmakla kalmamakta, aynı zamanda Türkçenin kendi bünyesinde çözüm bekleyen bazı sorunlara da ışık tutabilmektedir. Türkçeden bir hayli dil malzemesi almış olan Moğolcanın eski şekilleri devam ettiren muhafazakâr bir dil oluşu, Türkçenin metinlerle inemediğimiz daha eski devirleri için bir avantaj oluşturmaktadır. Türkçeye Moğol hâkimiyeti devrinde girmiş olan unsurların tayin ve tespitinde de bir kriter vasıtası olarak kullanılmaktadır.

Şimdi biz birkaç örnek üzerinde durarak bu durumu daha somut bir şekilde dile getirmek istiyoruz :

3. Türkçe ile Moğolcanın, ses yapıları bakımından Türk-Moğol dil birliği devrine oranla tamamen farklılaşmış olması, Moğolcanın ses bilgisini Türkçe araştırmalara yardımcı olma bakımından pek elverişli kılmamaktadır. Bununla birlikte, ele aldığımız konu bakımından üzerinde durulabilecek bazı önemli hususlar da yok değildir. Bunlardan biri, Türkçe ile Moğolca arasındaki *r/z* ve *l/ş* değişimi bakımından Moğolca ile Çuvaşcanın aynı özellikleri taşımasıdır. Türkçe ile Moğ. arasındaki bu değişimin yönü, yani hangisinin öncelik taşıdığı hususunda Türkologlar ve Mongolistler arasında görüş ayrılıklarının bulunduğu bilinmektedir. Bu sebeple bazı bilim adamları $r > z$ ve $l > \text{ş}$ değişimine dayanan "zetacizm" ve "sigmatizm"⁵, bazı bilim adamları

s. 1-10; A. Temir "Türkçe ile Moğolca arasındaki ilgiler", *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XIII/1-2 (Ankara-1955), s. 7-11; Osman Nedim Tuna, "Osmanlıcada Moğolca ödünç kelimeler", *Türkiyat Mecmuası XVII* (İstanbul 1972), s. 209-250 ve not 3'te gösterilen bibl.,

⁵ Bk. Talât Tekin, "Zetacizm and Sigmatizm in Proto-Turkic", *AOH. XXII/1*, (1969), s. 51-80; "Further Evidence for Zetacizm and Sigmatism", *Resaerches Altaic Languages*, "Budapest 1975, s. 275-284; "Once more Zetacizm and Sigmatism", *CAJ*, XXIII/12 (1979), s. 118-137.

da $z > r$ ve $\xi > l$ değişimine dayanan “rotasizm” ve “lamdaizm”⁶ öncelik tanımışlardır. Ancak, bugün Altaistlerin çoğu, Çuvaşçadaki ve Moğolcadaki r, l seslerinin Türkçedeki z, ξ seslerinden daha eski olduğu görüşünü benimsemiş bulunuyorlar. Bu görüşün sahipleri, r, l seslerinin Moğolcada ve Türkçenin çok eski bir kolu olan Çuvaşçada ortaklaşmış olmasını, bu seslerin genel Türkçedeki z ve ξ 'ye oranla daha arkaik ve aslî sesler olduklarının bir delili olarak da kabul etmektedirler. Moğolca, taşıdığı r, l özelliği dolayısıyla, Çuvaşçanın, Tuna ve Volga Bulgarcasının çözümünde bir vasıta olarak kullanılmıştır. Türkçenin, Ana Altayca devrinde verici bir dil olarak Moğolcaya ve Moğolcadan Tunguzcaya pek çok dil malzemesi vermiş olması, Altaistleri, Türkçenin çok eski devirlerde r, l özelliklerini de taşıdığı görüşüne itmiş ve Moğolca, En eski Türkçe ile ses yapısında r, l özelliği taşıyan Çuvaş ve Bulgar Türkçeleri arasında bağlantı kuran bir köprü vazifesi görmüştür. Esasen N. Poppe tarafından geçmişte Ana Çuvaşça ile Ana Türkçeyi birleştiren bir Türk-Çuvaş dil birliği görüşünün ortaya atılmış olması da⁷ Türkçe ile Moğolca ve Moğolca ile Çuvaşça arasındaki ses karşılaştırmalarının ortaya koyduğu bir sonuçtur.

4. Türkçe ile Moğolca şekil bilgisi açısından ele alındıklarında, ortak noktalar sayıp bitirilemeyecek kadar çoktur. Bunların yukarıda işaret ettiğimiz işletme ekleri dışında kalanlarını isimden isim, isimden fiil, fiilden isim ve fiilden fiil türetilen eklerdeki ortaklaşmalar olarak dört gruba ayırmak ve her bir grup için çeşitli örnekler göstermek mümkündür. Fakat zamanımızın pek kısıtlı olması dolayısıyla, bir iki örnek göstermekle yetinmek zorundayız. Örnek olarak çokluk ekleri üzerinde duralım :

Çokluk Ekleri : Eski Türkçede Moğolca ile ortaklaşan birkaç çokluk eki vardır. Bunlar $+lar/+ler$, $+t$, $+an/+en$, $+^{\circ}s$ ve $+^{\circ}z$ çokluk ekleridir. $+gun+gün$ eki daha çok Eski Türkçeye ait bir ek görünümündedir. Şimdi bunlar üzerinde kısaca duralım :

a. $+lar/ler$ eki :

Bugün Türk dilinin bütün kollarında yaygın olarak kullanılan çokluk eki, bunun lehçeden lehçeye ses değiştirmelerine uğramış şekilleri de bulunan $+lar/+ler$ ekidir. Fakat Eski Türkçe'ye indiğimizde çokluk ekinin çeşitlenmesi durumu ile karşılaşıyoruz. Buna karşılık $+lar/+ler$ ekinin belirli

⁶ O. Pritsak, “Der Rhotazismus und Lambdazismus”, *UAJ*. XXXV (1964), s. 337-349; Iben Raphael Meyer, “Klassifikation und Rhotazismus”, *AO* XXXII (1970); s. 159-165; Rona-Tas, “Some Problems of Ancient Turkic”, *AO*. XXXII (1970), s. 209-229, B. A. Serebrennikov, “Çto bylo perviçnym r^2 ili z ”, *ST*. 1971, s. 13-19; A. Nauta, “Rotazismus, Zetazismus und Betonung im Türkischen”, *CAJ*. XVI (1972), s. 1-13 v.b.

⁷ N. Poppe, *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen*, Theil 1 : Vergleichende Lautlehre, Wiesbaden, 1960, s. 8 ve ö.t., s. 146; Talât Tekin, “Altay Dilleri Teorisi”, *Türk Dünyası Elkitabı*, Ankara 1976, s. 122.

nitelikte kelimelerle gelen bir sınırlanma durumu ortaya çıkıyor. Nitekim Kök-Türk metinlerinde bu ekin yalnız akrabalık ve asalet gösteren kelimelere geldiğini ve pek sınırlı sayıda kullanıldığını görmekteyiz. *beg+ler* ‘beyler, *eke+ler+im* ‘ablalarım : *ög+ler+im* ‘süt annelerim’, *kuñçuy+larım* ‘Prenseslerim’, gibi⁸ aynı durum Moğolcada *+lar/+ler* ekine tekabül eden *+nar/+ner* eki için de söz konusudur. Bu ek orada da çok sınırlı olarak kullanılmakta ve yalnız akrabalık ve asalet gösteren kelimelere gelmektedir. A. von Gabain, bir kelimenin çokluk eki almadan da çokluk hali gösterebilmesini, çokluk gösteren vasıflandırıcı bir kelime ile çokluk ekinin birarada kullanılmasını ve bu ekin teklik gösteren bazı kelimelere saygı ifadesi için getirildiğini de dikkate alarak (*üç oğrılar*) ‘üç hırsız’, *bodisawatlar* ‘bir Bodisatwa’), *+lar/+ler* ekindeki çokluk fonksiyonunun ikincil (sekunder) olma ihtimali üzerinde duruyor⁹. Dikkatli yazılmış Uygur yazmalarında ekin ilgili kelimedenden ayrı yazılmış olması da düşündürücüdür. Eski Türkçede bu ekin Moğolcada aldığı eki isim yerine sığata eklediği de oluyor : *ak+lar bulıt* gibi¹⁰. Gabain’e göre ekin menşei mes’elesini halletmeden, asıl anlam ve fonksiyonu hakkında kesin birşey söylenemez¹¹. Gerçekten de bugün *+lar/+ler* ekinin etimolojisi üzerinde onu bir zamir veya isim kökü ile çokluk eki kaynaşmasından, veya isimden fiil yapan *+la-* eki ile *-r* geniş zaman ekinin kaynaşmasından yahut da iki ayrı çokluk ekinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir eke bağlayan birbirinden çok farklı görüşler yer almış bulunmaktadır. Fakat bizce, Türkçedeki *+lar/+ler* eki ile ilgili probleme çözüm getirecek olan sonuçlar, ancak bu ekin, her iki dildeki tarihî gelişmelerini ele alan karşılaştırmalı çalışmaları elde edilebilir.

b. *+^ot* çokluk eki : Moğolcadaki *+d*, *+ud/+üd* eklerine tekabül eden *+^ot* çokluk eki, Eski Türkçede *oğlt* ‘oğullar, çocuklar’ < *oğıl*, *tarğat* ‘Tarhanlar’ < moğ. *Tarğan*, *yılpağut* ‘kahramanlar’ < **yılpağ* ~ *alpağ*, *bulıt* ‘bulutlar’ < **buh*, *tigit* ‘prensler’ < *tigin*, *süt* < moğ. *sün* ‘süt’, *tağsut* ‘şiiirler’ < *tağşu*, *uruñut* ‘muhâripler’ < *uruñu* gibi örnekler vermektedir¹². Klâsik ve klâsik öncesi Moğolcada canlı bir ek olarak çeşitli kelimelere gelebilen bu ek (*noyan/noýad* ‘prensler’, *kağan/kağad* ‘kağanlar’, *usun/usud* ‘babalar, *elçin/elçit* ‘elçiler, *emçi/emçit* ‘fizisyenler’ v.b.¹³, Eski Türkçede seyrek kullanılan ve artık çokluk fonksiyonu da hissedilmez olmuş arkaik bir ek durumundadır¹⁴. *Tiğın* kelimesinin bir ek yığılmasına uğrayarak *tigit+ler* şeklinde yeniden bir çokluk eki almış olması Yakutçada buna paralel *er+et+ter*

⁸ Talât Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington, 1968, s. 121. § 3.211.

⁹ *Alttürkische Grammatik*, 3. Auflage Wiesbaden 1974, s. 84, § 168.

¹⁰ A. von Gabain, göst. e. s. 85, §. 174.

¹¹ A. von Gabain, göst. e. s. 84, §. 168.

¹² Talât Tekin, not 8’de göst. e. s. 121, §. 2.211.4; A Von Gabain, göst. e. s. 85, §. 172.

¹³ N. Poppe, *A Grammar of Written Mongolian*, Wiesbaden 1954, s. 70-73, § 265, 269, 273, 276.

¹⁴ A. von Gabain, göst. e. s. 85, § 172; Talât Tekin, göst.e. s. 122, § 3.211,4;

'erkekler' (*hosün eretter*: kahramanlar), *tüñür+üt+ter* 'dünürler' < *tüñür*, *inn+et+ter* 'küçük kardeşler' < *ini*, Kuzey Türkçesinde *kadı+tar* 'kadınlar' gibi paralel şekillerin bulunması¹⁵; Çağataycadaki *biget* 'bey', genel Türkçedeki *bulut*, *kanat*, *süt* gibi kelimelerin artık çokluk değil teklik gösterir olmaları bu kalıplaşmanın açık delilleridir.

Eski Türkçe uzmanları ve Altaistler, genellikle +°t çokluk ekinin Türkçeye Moğolcadan geçmiş yabancı bir ek olduğu görüşünde birleşmişlerdir. Fakat G. Doerfer, Moğolcaya pek çok kültür, kelimesi vermiş olan Türkçenin +°t ekini Moğolcadan almış olmasını imkânsız görüyor. Ona göre, Türkçeye pek çok alıntıların yapıldığı Moğol hakimiyeti devrinde bile, Moğolcadan Çağataycaya yalnız bir tek -*gul* eki girmiştir. Üstelik +°t ekinin Türkçeye Moğolca kelimelerle birlikte girmiş olması da söz konusu olamaz. Çünkü Eski Türkçedeki +°t ekini almış kelimelerin Moğolca olduklarına dair elde sağlam kriterler yoktur¹⁶.

Gerçekten de bir ekin kalıplaşma yolu ile kullanılış alanından çıkmış ve terkedilmiş olması, onun Moğolcadan geçmiş yabancı bir ek olmasını gerektirmez. Ancak, +°t ekine Türkçedir damgasını vururken, aslen Türkçe olan bir ekin, Moğolcada bu kadar yaygınlaşıp genelleşmesine karşılık, Türkçede neden terkedilmiş olduğunun da ayrıca açıklanması gerekir. Bu durumu, Kök-Türkçede pek sınırlı olarak kullanılan +*lar*/*ler* ekinin, Uygur devrinden başlayarak kısa zamanda yaygınlaşmış ve genelleşmiş olmasının tabii bir sonucu olarak kabul etmek mümkün müdür? Bu husus sonuç bölümünde yeniden işaret edilecektir.

c. +*Gun*/*+Gün* çokluk eki: Köktürk yazıtlarında, yalnız *kelin+gün+üm* 'gelinlerim' < *kelin*, *tay+gun+guñuz* 'çocuklarımız' < *tay* 'tay, genç at', *iniyi+gün+üm* 'küçük kardeşlerim' < *ini* gibi akrabalık ve şahıs gösteren birkaç kelimeye gelmiş olan bu ekin Moğolca ile ortaklığı konusunda herhangi bir görüş mevcut değildir. Uygurcada *alku+gün* 'hepsi birlikte', *kamağun* < *kamağ+gün* 'hep birlikte, hepsi' gibi topluluk gösteren biriki kelime göze çarpar. A. von Gabain, ekteki çokluk görevini de soru işareti ile karşılamış, Moğ. için yalnız *ada+gün* 'at' kelimesini vermiştir¹⁷. +*gun*/*+gün* eki klâsik ve klâsik öncesi Moğolcada da geçerli bir ek olmadığına göre, yaygınlaşmadan kaybolmuş olan bu ekin durumu her yönü ile araştırılmaya muhtaç bulunmaktadır.

¹⁵ Bk. K. Grönbech, *Der Türkische Sprachbau*, Kopenhagen 1936, s. 69, § 86; G. J. Ramstedt, *Formenlehre* 54; Sinor, JA. 1942, M. Räsänen, *Materialien morphologie*, s. 55; Zeynep Korkmaz, "Türkçede ek yığılması olaylarının meydana gelişi üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı* (Ankara 1960), s. 177, §. 4.

¹⁶ *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, B. 1. Wiesbaden 1963, s. 5, 6 : II. Die mongolisch-türkischen Sprachbeziehungen.

¹⁷ *Altürkische Grammatik*, s. 60. §. 50,

d. $+an/+en$ çokluk eki : Moğolcadaki $+^{\circ}n$ çokluk eki ile ortaklaşan (*elçi/elçin* ‘elçiler’, *biçiğeçi/biçiğeçin* ‘kâtipler’, *moritay/moritan* ‘suvariler’) ¹⁸ $+an/+en$ eki, Eski Türkçede *oglan* ‘oğullarım’ < *oğul*, *er+en* ‘adamlar’ ve *ört+en* ‘alevler’ gibi birkaç örnek veren nadir ve arkaik bir ek durumundadır. Bu ekin Türkçede küçültme veya kuvvetlendirme fonksiyonu taşıdığını kabul edenler bulunduğu gibi, eki *orun*, *kidin*, *üstün*, *alın* gibi arkaik yer zarflarındaki $+^{\circ}n$ eki ile ¹⁹ ilişkili bulanlar da vardır.

e. $+^{\circ}s$ çokluk eki : Köktürk yazıtlarında *Işbaras Tarkan* ‘Işbara Tarhan’ gibi bir rütbede ve muhtemelen *Tölis*, *Tardus*, *Türgis* gibi kavim adlarında yer alan $+s$ çokluk eki, Moğolcada ünlüler ve *ai* diftongu ile sonuçlanan kelimelere gelen bir çokluk eki durumundadır : *eme/emes* ‘kadınlar’, *eke/ekes* ‘analar’, *ere/eres* ‘erkekler’ ²⁰

f. $+^{\circ}z$ eki : Eski Moğolcadaki ikilik eki $+ra/+re$ ile (*iki/+re ile (*iki+re* ‘ikiz müge+re+sün ‘kıkırdak’) karşılaştırılabilecek olan $+z$ eki de Eski Türkçede artık işlek bir ek sayılmaz. Sayı bakımından iki veya daha fazla şeye işaret eden bu ek, kalıplaşmış kelimeler oluşturmuştur : *köz* ‘göz’, *köküz* ‘göğüs’, *müyüz* ‘boynuz’, *tiz*, gibi ²¹.*

Görülüyor ki, Türkçenin elde mevcut bulunan en eski metinlerinde, çokluk ekleri bakımından Moğolca ile bir paralellik göze çarpmaktadır. Fakat Moğolcada bu ekler işlekliliğini devam ettiregeldikleri halde, yukarıda gösterilen örneklerden ve yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Türkçede seyrekleşmiş ve bir fonksiyon kaybına uğramıştır. Eldeki örneklerin azlığı yüzünden çokluk ekleri arasındaki fonksiyon ayrılıkları kesin olarak tayin edilemiyor. Bu eklerin Moğolcada canlı ve işlek olmalarına karşılık, Eski Türkçede nadir ve işlekliliklerini kaybetmiş olmalarının başlıca sebebi, Türkçede bu eklerin X. yüzyıldan sonra bir fonksiyon ve kategori değişikliğine uğramış olmalarıdır. $+^{\circ}t$, $+^{\circ}n$, $+^{\circ}s$ ve $+^{\circ}z$ eklerinde gördüğümüz gibi, bu eklerin, ekledikleri kelimelerle birlikte artık çokluk gösterme dışında, teklik veya çokluk anlamında müstakil isimlere ad olacak şekilde kaynaşıp kalıplaşmış olmaları, Eski Türkçe devrinde bu eklerdeki çokluk görevini hissedilmez duruma getirmiştir. *Kana*, belki başlangıçta kuşun kanadındaki tek bir tüğü, *kanat* da tüğlerin çokluğunu anlatıyordu. Fakat *kanat* kelimesi zamanla artık bu çokluk anlamından sıyrılmış ve ‘tek bir kuş kanadı’ anlamıyla yerleşmiştir. Aynı durum *sün* ‘belki süt zerresi’/ *süt*, *beg/begit*, *er/eren* kelimeleri için de söz konusudur.

Türkçe ile Moğolca arasında bu yöndeki bir karşılaştırma, bizi, Çokluk eklerinin, kalıplaşma devresinden önce Türkçede de Moğolcaya paralel

¹⁸ N. Poppe, not 13’te göst. e. s. 72, §. 270, 271.

¹⁹ A. von Gabain, göst. e. s. 61, § 56.; Talât Tekin göst. e., s. 121, §. 3.211.3.

²⁰ Talât Tekin, göst. e., s. 122, §. 2.211.5; N. Poppe, göst. e., s. 70, §. 264.

²¹ *Altürkische Grammatik*, s. 64. §. 71, s. 85 §. 170. §. 170.

olarak canlı bir kullanılışa sahip olduğu ve her bir çokluk ekinin nitelikleri bakımından birbirinden farklı kelimelere geldiği görüşüne ulaştırabilmektedir. Her halde bu ekler Moğolcaya, Türkçedeki fonksiyon değişikliğinden çok daha önceki bir devirde geçmiş olmalıdır. Aynı durumu Moğolca ile ortaklaşan bazı isim eklerinde de görüyoruz. Bunlardan biri, Moğolcadaki $+a/+e$ yönelme -bulunma (davitus-lokativus) hali ekidir.

5. $+a/+e$ davitus-lokativus eki: Bu ek Moğolcada *mahugi* 'kötü' > *ma-gui* + *a* 'kötü şekilde, fena halde', *kağui* 'gaddar, merhametsiz' > *kağui* + *a* 'gaddarca, merhametsizce' örneklerinde görüldüğü gibi²², eklendiği kelimeleri tarz zarflarına dönüştüren arkaik bir ek durumundadır.

Kök-Türk ve Uygur metinlerinde de yönelme-bulunma görevi ile kullanılan yaygın $+ka/+ke$ eki yanında, ayrıca seyrek kullanılan bir de $+a/+e$ ve $+ya/+ye$ eki vardır. Bu ek normal hal gösterme görevi dışında, Moğolcada olduğu gibi yine zarf yapmaktadır, belirli isimleri zaman ve mekân zarflarına dönüştürmektedir: *biri*, *biri* 'güney' > *biri* + *ye* 'güneyde', *yırı* 'kuzey' > *yırı* + *ya* 'kuzeyde', *kırı* 'batı' > *kırı* + *ya* 'batıda', *üz* + *e* 'yukarıda' gibi²³.

Türkçede $+ka/+ke$ bulunma-yönelme eki yanında bir de $+a/+e$ şeklinde çok eski ve arkaik bir yönelme-bulunma ekinin daha yer almış olması, Türkçede $+ka/+ke$ > $+ga/+ge$ > $+a/+e$ ile oluşan $+a/+e$ ekine paralel olarak bir de eskiden beri devam edegelen müstakil bir $+a/+e$ ekinin varlığını da ortaya koymaktadır.

Konuya görev dallanması açısından bakıldığında da, bu ekin erkenden isim çekimi (casus) eki olarak yönelme hali görevinde karar kıldığı, bulunma hali görevinin ise, ekin kullanılış şekillerinden gelen özelliği dolayısıyla, çeşitli nitelikte zarflar türetme vasfı kazandığı tespit edilebiliyor. Bugün yer yer Türk dilinin birçok kolunda rastladığımız Uyg. *kün kün* + *i* + *ne* 'her gün' (Alt. Gr. § 427), Osm. *günü gününe* 'her gün, tam gününde', Ettuh. *tüne* 'dün', Kary. *tuña*, *tuña gün*, *tüne gün* 'dün' (kara. Texte 269. Ayrıca KW. 259 ve LÇ 127); Eski Anadolu Türkçesinde *düne* 'dün' < *tün* + *e* 'gün'; Çağ. Bab. *ertesige* 'yarın, ertesi gün'; *keçiside* 'akşamleyin', *yazığa* 'baharın', *kışına* 'kışın' (Ost. Gr. § 355 f.), Kazk. *keske*, Kırg. *Keçke*, Barb., Tob. *kitske* 'akşamleyin'; Türkiye Türkçesinde *sabaha gelirim*, *akşama yazarım*, *seneye buluşuruz* şekillerindeki zarflaşmış kalıplaşmalar da bu durumu ortaya koyabilmektedir.

Moğolca ile Türkçe arasında $+a/+e$ yönelme-bulunma (Türkçede ayrıca $+ka/+ke$ yönelme-bulunma.) eki bakımından kendini gösteren zarflaşma veya zarf türetme şeklindeki bu ortaklık, Türkçede bu ekle ilgili kalıplaşmaların muahhar olmayıp, Türk-Moğol dil birliği devrine kadar uzanan bir eksiklik taşıyabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

²² N. Poppe, göst. e., s. 57, §. 206.

²³ Talât Tekin, göst. e., s. 150, §. 3.241.1.; -A. von Gabain, göst. e., s. 87, §. 180.

6 – Bu konuda, Türkçe ile Moğolca arasında, özellikle şekil bilgisi ve türetme ekleri yönünden ortaklaşan daha birçok örnek gösterilebilir²⁴. Ancak, zamanımızın sınırlı oluşu dolayısıyla açıklama ve örnekleri burada kesmek zorundayız. Yalnız, konuyu tamamlamak üzere kelime hazinesinden de birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Burada, Moğolcanın Türk Dili araştırmaları bakımından taşıdığı önem, Türkçeye girmiş ve yabancılık vasfını kaybetmiş olan Moğolca kelimelerin çözümünde yine Moğolcaya başvurma gereğinde toplanmaktadır.

Meselâ Osmanlıcada ‘patika, dağ yolu’ (Kamus Terc.: TS. II 769) anlamına gelen bir *cilki* ~ *cilgi* kelimesi vardır. Bu kelime Moğolcada da *cilga* ‘sel yatağı, iz, ince ve çukur yol’, Kalm.’da *cilga* ve Moğ.’da *cilgas* şekillerindedir. Ayrıca, Kırgızcada *yılka*, Bar. *yılga*, Anad. Ağz. *yılga*, Kak. Krg. *cilga* şekillerine de rastlanıyor. Moğolca ile Türkçe arasındaki ses değişmelerine göre, Altaycadaki *c-*’ler Moğolcada *c-*’ye Türkçede *y-*’ye dönüşmektedir. Genel Türkçedeki *y-*, Kzk. Krg. lehçe lerinde de *c-* olmaktadır. Bu ses değişmeleri dolayısıyla Osmanlıcadaki *cilki* ve *cilgi*’nin Moğolcadab geçmiş bir kelime olduğu anlaşılıyor²⁵.

Türkçenin Alt., Tel., Krg. lehçelerinde yer alan ve Osmanlıcaya Çağataycadan aktarıldığı sanılan *çidam* ‘sabır, takat, tahammül’ (Kamuşu Osmanî : TS. II 886) kelimesinin durumu da aynıdır. Moğolcada bu kelimenin *cidân* ‘dayanıklılık, tahammül’, *cidan-yadan* ‘güçbelâ, *çidamağ-yadamağ*’ aynı anl., *çidal-küçün* ‘güç-kuvvet’ gibi mukabilleri vardır. Bu kelime Tel. *çidım*, Tel. Leb. *şidam*, Kzk. Şor *şidam*, Koyb. *sıdım* şekiller ile de görülüyor. Altaycadan Türkçeye ve Moğolcaya uzanan ses değişmeleri dolayısıyla, Altaycadaki *t(i)-*, Moğ. *ç(i)-*, Türk. *t(i)-* olduğundan bu kelimenin Eski Türkçede görülen *tida-* ‘tahammül etmek’, *tid-* ‘karşı koymak, dayanmak’, Kom. *tıya-*, Osm. *dayan-*, Tel., Kzk *tiyin-* şekilleri doğrudan doğruya Türkçeyi temsil eden kelimeler oldukları halde, *c-*li şekillerin Moğolcayı temsil ettikleri ve Türkçeye Moğolcadan geçmiş oldukları anlaşılıyor²⁶. Aynı durum Eski Anadolu Türkçesindeki *cılasun* ‘genç, yiğit’ kelimesi için de söz konusudur. Bu kelimenin Türkçedeki mukabili yaş ‘genç, genç adam, gençlik’ tır. Moğolca ile Türkçe arasındaki *c/y*, *l/ş* ses değişimleri ve *-sun* eki bu kelimenin Türkçeye Moğolcadan girmiş olduğunu kolayca ortaya koymaktadır. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcadaki *barcak* ‘kılıç kabzası’, *kecim* ‘at zırhı, eğerin altına konan örtü’, *keleci* ‘söz, lâkırdı, sohbet’, *keşik* ‘nöbet sıra’,

²⁴ Bu konuda geniş bilgi için bk. G. J. Ramstedt, “Zur Verbstammbildungslehre der mongolisch-türkischen Sprachen”, *Journal de la Société Finno-Ougrienne* XXVIII /3 (Helsingfors 1912), s. 1-86; “Das deverbale Nomen auf *-i* in den altaischen Sprachen” *Studia Orientalia* XI/6 (Helsingfors 1945), s. 1-8.

²⁵ Osman Nedim Tuna, “Osmanlıcada Moğolca ödünç kelimeler”, *Türkiyat Mecmuası* XVII. (İstanbul 1972), s. 220, 11.

²⁶ Osman Nedim Tuna, göst. e., s. 221, 13.

kurultay, *maral* 'dişi, ceylân', *sadak* 'kubur, okluk', *sicim* 'ip, sicim', *serin* 'serin, temiz hava'; çağ. *çağdavul*, *çandavul* 'gece bekçisi, nöbetçi, artçı', *dapkur* 'eğerin ortasından geçirilen kolan', *nöke..* 'hizkmetâr, arkadaş, karı', *soyurgal* 'ihsan, atıyye'; Az. *tongal* 'ev dışında yakılan ateş', *küreken* 'damat', *nemer* 'mükâfat, hediye', *şile* 'katı pirinç çorbası', *cıda* 'mızrak'²⁷; Sibiryâ Türk lehçelerinden Alt. *alaka*, *alka* 'çekiç', Alt. Tel. Brb. *alakan* 'el ayası', Tel. *çabıdan* 'yelesi ve kuyruğu beyaz kula at', Altay *cagazın* 'kâğıt', Alt. Tel. *kilinçek* 'suç, günah', *münün* 'gümüş', Alt., Tel. *sabar* 'parmak', *peley* 'eldiven', Tel. *şülüzin* 'vaşak' v.b. kelimelerin de Türkçeye Moğolcadan geçmiş oldukları yine bunların Moğolcadaçki mukabilleri ile karşılaştırılarak ortaya konabilmektedir.

Görülüyor ki, Türkçe ile Moğolca arasındaki karşılaştırmalı çalışmalar, yalnız iki dil arasındaki akrabalık konusunun mahiyeti bakımından değil, Türk dili tarihi ile ilgili bazı sorunların ve bir kısım dil malzemesinin daha sağlıklı bir çözüme götürülebilmesi için de gerekli bulunmaktadır.

²⁷ A. Caferoğlu, "Azerî lehçesinde bazı Moğol unsurları", *Azerbaycan Yurt Bilgisi Mecmuası* C. I/6-7 (1932), III (1933); Osman Nedim Tuna, göst. e. s. 215-246.